

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ПРОДАН ТЕТЯНА ПАВЛІВНА

УДК 172.13.026.4:342.7:316.3](1-15)

**ФЕНОМЕН ГІДНОСТІ
У СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

ЛЬВІВ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Альчук Марія Павлівна
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та історії культури

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Карпенко Катерина Іванівна
Харківський національний медичний університет,
завідувач кафедри філософії

кандидат філософських наук, доцент
Балінченко Світлана Петрівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри філософії та культурології

Захист відбудеться *17 грудня 2020 року* об *11:00* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.02 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, аудиторія 301.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано 16 листопада 2020 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук, доцент

О. І. Ліщинська-Милян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Поворотним моментом у розумінні значення людської гідності як егалітарного концепту стала «Загальна декларація прав людини» (1948) – спроба зрівноважити протилежні за своєю суттю політичні ідеології: ліберально-індивідуалістичні та комуністичні. Серед новітніх документів Програми розвитку ООН треба згадати «Доповідь про людський розвиток 2016: людський розвиток для всіх і кожного». Головний наголос у ній зроблено на багатстві людських життів, а не на багатстві економік, що скеровує увагу на створення умов для розвитку людського потенціалу кожної особи, яке здійснюється людьми за їхньої активної участі та для людей.

Людська гідність стає центральною темою суспільних обговорень з ініціативи громадських організацій. Знаковим документом, який відображає стратегічне бачення розвитку України після революційних зрушень, є «Договір гідності заради сталого розвитку» від Нестерівської групи (2015). Основними структурними елементами стратегічної програми називають такі: сталий розвиток, відкритий доступ до економічних ресурсів і політичної влади, нова суспільна ціннісна основа. Документ визначає новітню національну ідею України – це модернізація нації відповідно до моделі, яка ґрунтується на розкритті людського потенціалу. Зазначено, що передумова для цивілізаційного стрибка – це перехід від безпекових цінностей до цінностей самовираження, засадничими серед яких є людська гідність і визнання принципу верховенства права, якому підпорядковується закон.

В Україні сучасний соціально-правовий дискурс почав формуватися після 2014 року на хвилі Революції гідності і потребує відповідного соціально-політичного лексикону для осмислення та збереження культурної пам'яті про події у національному та світовому контекстах. Актуальність теми підсилюється в умовах воєнної агресії Росії, наслідком чого є порушення територіальної цілісності України, утримання заручниками громадян України та гуманітарна криза на окупованій українській території.

Зауважмо, що, попри загальне визнання цінності людської гідності, в суспільстві немає однозначного тлумачення цього поняття, що зумовлює полісемію в соціально-правовому дискурсі та складність практичного застосування концепту, а відтак потребу в науковому підґрунті для дослідження. Особливість феномену гідності зумовлена безпосереднім зв'язком із буттям та сутністю людської особи. У виробленні універсального змісту людської гідності слід уникати виключно позитивного визначення та дотримуватися мінімального антропологічного засновку щодо умов, які сприяють (або, навпаки, перешкоджають) людині актуалізувати її людськість

(як представника роду) та індивідуальний проєкт власного буття (як соціальної істоти).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тем науково-дослідних робіт кафедри теорії та історії культури «Становлення нової соціокультурної реальності в Україні» (номер державної реєстрації 0113U001899), «Українська культура: виклики сучасності» (номер державної реєстрації 0116U001701) філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації – розкрити суть феномену людської гідності в соціально-правовому дискурсі.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання низки **завдань**:

- розробити й обґрунтувати стратегію дослідження, уточнити поняттєво-категорійний апарат концептуалізації феномену людської гідності в соціально-правовому дискурсі;
- дослідити феномен людської гідності в українській історіографії;
- здійснити історико-філософську реконструкцію концепту гідності в західноєвропейській філософській думці;
- розкрити структуру феномену людської гідності та виокремити його конститутивні елементи;
- проаналізувати соціально-правовий вимір егалітарного концепту людської гідності;
- виявити практичну проблематику взаємовідношення універсальної ідеї людської гідності та партикулярного статусу громадянина;
- проаналізувати феномен гідності відповідно до сучасних українських суспільно-правових трансформацій.

Об'єкт дослідження – феномен гідності у західноєвропейському та українському соціокультурному контексті.

Предмет дослідження – соціально-правовий вимір феномену людської гідності.

Методи дослідження. Відповідно до мети і поставлених завдань використано принципи об'єктивності, історизму й системності; загальнонаукові методи дослідження (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) та філософські методи осмислення феномену людської гідності: евристичний метод дав змогу сформулювати предмет, завдання та стратегію дослідження; феноменологічний метод допоміг простежити концептуалізацію феномену гідності від емпіричного явища до нормативного поняття; герменевтичний метод дав змогу зрозуміти тлумачення феномену гідності в текстах західноєвропейської філософської традиції та розкрити його суть; компаративний метод посприяв аналізу феномену гідності у

традиційних інтерпретаціях і в контексті неklasичних філософських підходів; метод лексикографічної та лексикологічної інтерпретації використаний для вибору лексики, яка формує когнітивно-семантичне ядро концепту гідності.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація присвячена феномену гідності у соціально-правовому дискурсі, головною засадою якого є дослідницькі програми сучасної соціальної філософії та філософії права. Одержані результати конкретизовані в наступних твердженнях:

Уперше:

– здійснено концептуалізацію феномену людської гідності як трансцендентальної засади людської особи, що втілюється в егалітарному індивідуальному статусі правоздатного суб'єкта, прослідкувавши його еволюцію від елітарного до егалітарного правового статусу за текстами західноєвропейської філософії;

– розкрито структуру феномену людської гідності в єдності трьох вимірів: онтологічного, екзистенційного та інтерсуб'єктивного, що експлікують динамізм феномену – онтологічну універсальність вродженої гідності в потенційній здатності та індивідуальне й неповторне буття людської особи в її актуалізації;

– обґрунтовано, що егалітарний концепт гідності постає в результаті боротьби за права людини, відтак запропонована соціально-правова концепція гідності, яка наголошує на визнанні егалітарного індивідуального статусу за кожною особою відповідно до її смислоконституюючої здатності, що на рівні інституційного визнання об'єктивується у праві голосу та праві на життя.

Набули подальшого розвитку:

– простежено когнітивно-семіотичне розрізнення понять *доброчесність* (ἀρετή), *гідність* (αξία), *честь* (τιμή), *величавість* (μεγαλόψυχος), *пристойність* (decorum), *гідність* (dignitas);

– трансформація універсальної ідеї людської гідності в егалітарний правовий статус громадянина, який актуалізується в термінах самоповаги, поваги до інших, взаємної поваги та взаємного визнання гідності кожної особи;

– обґрунтування комплементарності соціально-правового та морального вимірів людської гідності в дискурсі прав людини на основі дуальності феномену: а) гідність як принцип в обґрунтуванні прав людини; б) гідність як вид суб'єктивних прав.

Поглиблено:

– фіксація відмінностей морально-етичного й правового підходів у тлумаченні гідності як співвідношення універсальної моральної ідеї людської гідності та партикулярного правового статусу громадянина;

– аналіз головних засад егалітарного концепту гідності відкриває нові можливості застосування прав людини як політичного інструменту з метою соціальної консолідації;

– дослідження феномену гідності в українській історіографії, що уможливило декларування оновлених смислів у контексті сучасних суспільних трансформацій в Україні.

Практичне значення отриманих результатів. Дисертаційна робота висвітлює актуальну проблематику феномену гідності в контексті сучасних суспільних трансформацій. Отримані результати розкривають суть феномену гідності як смислоконститууючої комунікативної структури свідомості, його конструктивний потенціал як соціального чинника в консолідації суспільства. Матеріали дисертації можуть бути використані в педагогічній та соціальній практиці, зокрема в розробці методик соціального та гуманітарного розвитку та в навчальному процесі під час підготовки нормативних курсів із соціальної філософії та філософської антропології, етики та аксіології, а також для реалізації міждисциплінарних проєктів (соціальна філософія, філософія права, етика та політика) з метою збагачення концептуального апарату сучасного соціально-правового дискурсу.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою, результати якої сформульовано й опубліковано особисто. Висновки і твердження наукової новизни здобуті самостійно. Дев'ятнадцять публікацій за темою дослідження одноосібні.

Апробація матеріалів дисертації. Головні теоретичні положення дисертаційної роботи було обговорено на науково-методичних семінарах кафедри теорії та історії культури і на щорічних звітних наукових конференціях філософського факультету ЛНУ імені Івана Франка – 2015, 2016, 2017 рр.; на щорічних міжнародних наукових конференціях «Дні науки філософського факультету» (КНУ імені Тараса Шевченка – 2015, 2016, 2017 рр.); на міжнародних наукових конференціях «Гуманітарно-наукове знання» (ЧНУ імені Юрія Федьковича – 2015, 2017 рр.); на міжнародній конференції «Normativity and Praxis: Moral Universalism and Non-ideal Normativity» (Лодзький університет, 2015 р.); міжнародній міждисциплінарній конференції «Postcolonialism, Postcommunism and Postmodernism» (Гданський університет, 2016 р.); міжнародній науковій конференції «Диалог культур в епоху глобальних ризиків» (БГУ, 2016 р.); на всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Духовність. Культура. Виклики сьогодення» (ЛНУ імені Івана Франка, 2017 р.); на засіданнях філософської комісії ХХІХ та ХХХ сесій НТШ – 2018, 2019 рр.; у літніх філософських школах «Етика пам'яті у процесах становлення громадянського суспільства» та «Суспільство рівних можливостей та відмінних світоглядів: у пошуках

рівноваги» (Міжнародний інститут етики та проблем сучасності в УКУ – 2015, 2016 рр.); науково-практичній конференції «Щастя та цивілізаційний розвиток» (ЛНМУ імені Данила Галицького, 2019 р.); ІХ міжнародній конференції «Антропологічні виміри філософських досліджень» (ДНУЗТ імені академіка В. Лазаряна, 2020 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 19 наукових праць, з них 6 наукових статей у фахових українських виданнях, зокрема 1 в українському фаховому виданні, внесеному до міжнародної наукометричної бази, та 13 тез матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації визначена метою дослідження і логічно розкриває послідовність вирішення поставлених завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів (кожен містить підрозділи), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який нараховує 265 найменувань, додатку. Загальний обсяг роботи складає 236 сторінок, із них 195 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; виокремлено об'єкт і предмет дослідження, унаочнено теоретико-методологічні засади дослідження, сформульовано мету, завдання, наукову новизну, які винесені на захист, розкрито практичне значення роботи; подано інформацію про публікації й апробацію дослідження, висвітлено структуру дисертації.

У **першому розділі «Джерела, історіографія та теоретико-методологічні засади дослідження»** розкрито теоретичні і методологічні аспекти дисертації, з'ясовано ступінь опрацювання теми у вітчизняному та в зарубіжному філософському дискурсах.

У підрозділі 1.1 **«Аналітичний огляд основних концепцій і джерел: пошук стратегії дослідження»** проаналізовано праці науковців, зокрема феноменологічні дослідження М. Лебеш, Дж. Кросбі, П. Рікера, Ч. Тейлора, Д. Федорики; дослідження екзистенційного аспекту та антропологічної проблематики К. Войтили, Л. Газнюк, Д. Гільдебранда, А. Маргаліта, Г. Марселя, С. Пінкерса; дослідження ідентичності та пошуку універсальних моральних джерел К.-О. Апеля, В. Декомба, А. Єрмоленка, К. Карпенко, А. Макінтайра, В. Малахова; соціально-правові напрацювання Г. Арентт, Д. Агамбена, С. Балінченко, Дж. Валдрона, Ю. Габермаса, А. Карася, І. Карівця, К. Карпенко, Дж. Катеба, Г. Ломанна, Д. Муазі, М. Розена, Ф. Фукуями; дослідження з філософії права в контексті дискурсу прав людини М. Альчук, О. Грищук, Д. Доннелі, К. Маккруддена, Ж. Марітена,

П. Рабіновича, М. Розена; історико-філософські розвідки А. Дахнія, М. Дойчика, В. Литвинова, М. Поповича.

Окрему групу формують першоджерела історико-філософської групи: Платона, Арістотеля, Цицерона, Августина, Томи Аквінського, Данте Аліг'єрі, Піко делла Мірандоли, Л.-Б. Альберті, М. Фічіно, Б. Паскаля, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Д. Г'юма, І. Канта, Т. Пейна.

Суттєву частину джерел становили праці філософів, звідки було експліковано методологію аналізу становлення феномену гідності: К.-О. Апеля, Г. Арендт, А. Баумейстера, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, Е. Гусерля, Е. Жільсона, Г. Зимеля, В. Мельника, П. Рікера, Дж. Роулза, Л. Сафонік, Е. Соловйова, Ч. Тейлора.

Виокремлено два чинники, які сприяли утвердженню егалітарного концепту гідності та зумовили стратегію пропонованого дослідження: (1) світоглядний суб'єктивний поворот, який спричинив (2) соціально-правові зміни, що виявилися в переході від партикулярного поняття честі до егалітарної гідності. Концептуалізація феномену гідності ґрунтується на застереженні щодо пошуку універсальних підстав людської гідності, оскільки відчутною є небезпека конституювання штучного ідеалу людини в разі нехтування індивідуальним та безпосереднім досвідом людського буття.

У підрозділі 1.2 **«Феномен гідності в дискурсі прав людини»** проаналізовано понятійне та змістовне визначення прав людини, історична типологія і структура прав. Зазначено, що у традиції природного права, по-перше, утверджується ідея суверенної особи на засадах особистої свободи та автономії волі (а це зумовлює правосуб'єктність особи); по-друге, людська гідність постає підґрунтям універсальної значущості моральних прав людини як передумови позитивного права. З'ясовано, що з метою практичної реалізації прав у сучасному дискурсі прав людини переважає процедурне їх тлумачення як результату суспільно виробленого рішення за активної участі громадян. Природно-правовий та процедурний підхід у визначенні прав людини врівноважують один одного, запобігаючи партикуляризації універсального концепту гідності під час інституалізації його в позитивному праві.

У підрозділі 1.3 **«Честь і гідність в українській історіографії»** простудійовано писемні пам'ятки XI–XVIII ст., юридичні тексти «Руської Правди», Литовські Статути та лексикографічні праці. Встановлено, що в добу Київської Русі ідея людської гідності втілена в понятті честі, що зумовлює правовий статус особи за умов суспільно-станової ієрархії. Виокремлено три основні значення у трактуванні поняття честі: *святість*, *слава*, *гідність*. Порівняльний аналіз «короткої» та «широкої» редакцій «Руської Правди» засвідчив, що правовий аспект концепту честі імпліцитно

присутній у термінах *обида, сором, безчестя*. З'ясовано, що у світському кодексі законів «Руської Правди» ідея справедливості постає принципом права. Виявлено, що в добу Литовсько-Руської держави в межах шляхетського стану концепт гідності набуває політичного виміру, що втілюється в рівних політичних правах усередині стану та зумовлює рівний правовий статус особи.

У другому розділі «**Становлення філософського концепту гідності: від чеснот до прав людини**» розкрито концептуалізацію феномену гідності в західній філософській традиції – від аристократичної ідеї до егалітарного правового статусу.

У підрозділі 2.1 «**Розмаїття чеснот у греко-римській античності**» досліджено взаємозв'язок феномену гідності і добродітності у працях Платона, Арістотеля, Цицерона. З'ясовано логічну суть родового поняття добродітності, яка втілює загальний принцип для розмаїття чеснот, який позначає міру кращого, взірець для наслідування (ідея). У змістовому аспекті добродітність має значення міри, знання, ідеального зразка, достоїнства.

В Арістотеля людська добродітність зумовлена суспільним призначенням, зміст якої розкрито через взаємодію понять гідності (*αξία*), честі (*τιμή*), величавості (*μεγαλόψυχος*). Встановлено, що поняття гідності має декілька значень: а) гідність як чеснота (*ἀρετή*) не вроджена, а є результатом привчання; б) гідність як благо (*αγαθόν*) постає у вигляді винагороди та втілюється в понятті честі (*τιμή*); в) гідність як першооснова є цінністю або критерієм того, що з неї слідує, зокрема справедливий розподіл. Синкретизм гідності та честі в чесноті «величавість» (*μεγαλόψυχος*) виявляється в актуалізації чесноти, яка рівною мірою залежить від власних заслуг на основі добродітності і від високого соціального статусу в суспільно-становій ієрархії.

У текстах Цицерона виявлено вислів, наближений до поняття «гідність людини» (*dignitas hominis*), який стосується виключно людського буття. Зміст поняття гідності розкривається в чесноті «пристойне» (*decorum*), яка означає почуття міри та поваги до інших людей. На основі категорії «пристойне» виокремлені: (1) природна гідність, або універсальна, за родовою ознакою людей на основі людських здібностей (мислення, навчання та спілкування); (2) власна гідність, яку культивують шляхом вправлення в чеснотах відповідно до власної натури. Греко-римська ідея універсальної гідності не набуває втілення в соціально-правовій дійсності, а залишається на рівні естетичної категорії – ідеальної реальності.

У підрозділі 2.2 «**Гідність як образ Божий (Imago Dei) у християнському Середньовіччі**» обґрунтовано суб'єктивність особи на основі усвідомлення самості, завдяки внутрішньому діалогові та

трансцендентної здатності пізнати Бога в теологічних вченнях Августина і Томи Аквінського. Висвітлено становлення персоналістичної ідеї людської гідності та її метафізичне обґрунтування. Людська гідність постає безумовною цінністю, позаяк людина створена за образом і подобою Божою. Створення людини за образом Божим (*Imago Dei*) означає те, що образ Божий відбивається в розумі людини, а це зумовлює шлях до Бога як кінцевої мети через внутрішній діалог завдяки здатності до саморефлексії та самопізнання. Потенційна здатність пізнання Бога є універсальною сутністю людської гідності. Водночас людська гідність є динамічним феноменом, який виявляється в індивідуальному способі кожної людини пізнати Бога. З'ясовано, що раціональність – не єдина підставова цінність людської особи. У людській душі відображено три особи Святої Трійці: розум, знання, любов, які також є індивідуальним способом пізнання Бога, тобто виявом людської гідності. Отже, у християнському вченні людська гідність є конститутивним принципом індивідуального буття особи (універсальний аспект), що зумовлює суб'єктивність особи (індивідуальний аспект). Середньовічний універсалізм ідеї людської гідності залишається в межах метафізичної концепції без відповідних егалітарних суспільно-політичних змін.

У підрозділі 2.3 **«Нова шляхетність та гуманістичний вірець людської гідності в добу Відродження»** акцентовано на утвердженні антропоцентричної ідеї гідності на основі громадянської діяльності. Ренесансний гуманізм підносить природу людини, утверджуючи земні цінності усупереч аскетизму та усамітненню. На рівні з інтелектуальним та моральним людським потенціалом звеличується зовнішня краса, витонченість людського тіла, здатність до вишуканого смаку за допомогою органів чуттів, що засвідчує перевагу людської гідності (Манетті, Браччоліні, Монтеманьо). Доброчесність – це громадянська діяльність задля суспільного блага на засадах розуму, справедливості, милосердя, щедрості, любові (Альберті). У контексті громадянського гуманізму політична свобода постає об'єктивною вимогою часу. Водночас існує метафізичне обґрунтування людської гідності на основі антропоцентричної ідеї про центральне положення людини у Всесвіті. Людину називають сув'яззю світу *caput mundi* (Фічіно) – центром, до якого сходяться всі речі і в якому світ набуває єдності та цілісності. Гуманістичний світогляд долає середньовічний дуалізм (духовне/тілесне), та ще далекий від новочасної антитези *об'єкт/суб'єкт*. У гуманістичному мисленні людина все ще перебуває в цілісному універсумі, в якому гармонійно поєднані божественна і тварна сфери. Ідея *посередника* розкриває динамізм та цілісність подвійного людського буття. Підставою людської гідності визнано свободу волі (Піко), що закладає підґрунтя модерного концепту гідності – право на самовизначення.

У підрозділі 2.4 «Егалітарний концепт людської гідності в добу Модерну» стверджується поява егалітарного концепту гідності в теоріях суспільного договору внаслідок зміни статусів підданства на громадянство. Виокремлено утилітарний підхід у розумінні людської гідності як соціальної чесноти з огляду на суспільну користь, а не як самодостатню цінність (Д. Г'юм).

Проаналізовано правову концепцію людської гідності І. Канта та встановлено, що категоричний імператив експлікує не лише моральну вимогу, а й формує правосвідомість. Припис ставитися до іншої людини як до мети і ніколи як до засобу означає визнати особу правоздатною щодо себе (*sui iuris*). Експлікація універсальної моральної ідеї людської гідності в соціально-правовій сфері спричиняє «егалітарну революцію» (М. Лебеш) рівних політичних прав та можливостей. На рівні морального обов'язку автономія волі втілюється в понятті негативної свободи (незалежність від емпіричних умов). На рівні права гідність актуалізована в позитивній свободі (правовій самостійності), що реалізується в статусі громадянина у праві голосу. Зауважено, що в теорії публічного права І. Кант застосовує термін «гідність» (*Würde*) як синонім до статусу громадянина у словосполученні «гідність громадянина» (*Würde der Staatsbürger*), наголошуючи саме на правовому статусі особи, а не на її моральних якостях. Використання поняття гідності для позначення правового статусу громадянина свідчить про пошук та вироблення нового політичного лексикону в умовах трансформації політичного життя в період становлення держав-націй.

У третьому розділі «Соціально-правовий аналіз егалітарного концепту людської гідності» з'ясовано сутність феномену гідності, що становить засади суб'єктності особи і зумовлює універсальність та егалітарність концепту. Розглянуто експлікацію феномену людської гідності в соціально-правовий дискурс.

У підрозділі 3.1 «Онтологічні та екзистенційні засади людської гідності» завдяки феноменологічному аналізу виокремлено конститутивні елементи та сутність феномену як діяльно-змістовної структури свідомості (П. Рікер). Сутність феномену гідності розкривається в кореляції між цінністю та інтенційною дією суб'єкта свідомості на цінність. У трансцендентальному суб'єкті *від-*творюються сфери пізнання та діяльності в кореляції розуму і свободи, цінності й мотиву. Сутнісно феномен людської гідності – це смислоконститууюча здатність, що зумовлює суб'єктність особи. Структурний зв'язок феномену гідності із суб'єктністю виявляється у двох фундаментальних станах: а) самоприсутність особи – усвідомлення власного «я» у запитанні «Хто я?» (П. Рікер), пережиття власних вчинків (К. Войтила), як спосіб свідомого зв'язку з самим собою (Дж. Кросбі);

б) самовизначення на рівні ставлення людини до самої себе та самостійного буття на основі свідомого вибору (суб'єктна свобода). Особовість людини виявляється в самостійному творенні буттєвих смислів і життєвих сенсів, відповідно до яких вона конститує себе як цілісну особу. Феномен людської гідності є трансцендентальною сутністю особи, що зумовлює її суб'єктність (самостійне унікальне автентичне буття) та становить універсальну онтологічну підставу людської особи. Онтологічне розуміння гідності змінює перспективу ставлення до людської особи: замість вкладати людину в «прокрустове ложе» ззовні заданих цінностей відкриває горизонт значущості специфічно людського буття як особи та відповідного *ставлення* до людини.

У підрозділі 3.2 **«Інтерсуб'єктивність людської гідності: соціальний аспект»** гідність розглянуто в термінах рівної взаємної поваги, що є здобутком модерної концепції. Наголошено, що інтерсуб'єктивність не зводиться лише до комунікативного аспекту, а має онтологічний статус на основі виокремлення засадничих підстав суспільної природи людини: мовлення та діяльність в суспільстві. На основі власного розуміння індивід конститує свою особистість або ідентичність, однак, визнаючи гідність за іншою особою, він діє в суспільній перспективі універсальної значущості. Виявлено, що спільність та товарицькість є фундаментальним засадничим принципом особи, який втілюється у відповідальності за власні вчинки. Спільність постає особистою заангажованістю, що зумовлює ствердження особи через відповідальність перед собою та перед іншими.

У підрозділі 3.3 **«Інституціоналізація егалітарного концепту людської гідності»** розкривається проблематика практичної реалізації гідності, виходячи із засновку політичного розуміння особи.

Розкрито історичний зв'язок в утвердженні універсальних прав людини та правового статусу громадянина в модерній державі на основі історичної зміни політико-правового статусу людини: з підданого на громадянина, безвідносно до соціального стану, титулу чи привілеїв. Наголошено на дуалізмі «людина» / «громадянин», що чітко розмежовує два типи людського буття: природне і універсальне (як представника людського роду) та соціальне (належність до конкретної політичної спільноти). Доведено, що в історичній дійсності права людини як природні права не зумовлюють, а залежать від громадянських прав, а позбавлення статусу громадянина автоматично позбавляє людину її природних прав.

Виявлено, що визначальними рисами морального або (*діє*)здатного суб'єкта є свобода та автономія, поєднані сферою відповідальності. Відповідно до філософських поглядів (І. Канта, П. Рікера, Ч. Тейлора, М. Шелера) обґрунтовано, що відповідальність – це здатність усвідомити

наслідки власних дій, що розкриває зміст суб'єкта, гідного поваги, в термінах самоповаги та самооцінки. Завдяки здатності до моральної відповідальності відбувається проєкція гідності у правову сферу – від (*die*)здатного суб'єкта, який гідний поваги, до реального суб'єкта права, що дає інституційне опосередкування в соціальній регуляції та сприяє усупільненню. З'ясовано, що правовий вимір гідності передбачає визнання суб'єкта правоздатною особою, яка може відповідати за наслідки власних дій на підставі свободи й автономії, що дозволяє актуалізувати людську гідність у соціально-правовій сфері. Нормативна роль гідності розкривається в об'єктивації принципів універсальності та егалітарності в позитивному праві на основі права голосу, які забезпечують реалізацію суб'єктності особи у її суспільному бутті.

У підрозділі 3.4 «Феномен гідності у сучасному українському суспільно-політичному дискурсі» розглядається в контексті глобалізаційних трансформацій, які підважують роль національної держави як єдиного легітимного джерела влади та примусу, внаслідок появи нових глобальних акторів: споживацьке суспільство, терористичні групи, громадянське суспільство. Глобальна політика прав людини стала частиною маніпулятивних технологій, які спричинили появу таких явищ, як військовий гуманізм, гуманітарне втручання, місії миру. Наголошено, що для української дійсності означені глобалізаційні виклики створюють ситуацію, яка провокує оновлення смислів в розумінні концепту гідності, що передусім пов'язані із правом на самовизначення як на особистому рівні, так і на державному (відстоювання територіальної цілісності, право голосу та право на життя).

У **Висновках** подано результати дисертаційної роботи, отримані відповідно до поставленої мети і завдань:

1. Розроблено й обґрунтовано теоретико-методологічні засади концептуалізації феномену гідності в егалітарний соціально-правовий концепт, виокремлено закономірності і чинники, які сприяли його становленню. Запропонована соціально-правова концепція гідності ґрунтується на визнанні егалітарного індивідуального статусу за кожною особою на підставі смислоконститууючої здатності особи, що на рівні інституційного визнання об'єктивується у праві голосу та праві на життя. Доведено, що егалітарний концепт гідності постає в результаті боротьби за права людини у процесі становлення демократичних форм правління. Трансформація феномену гідності в егалітарний концепт відбувається шляхом визнання гідності за кожною особою та обґрунтовує утворення відповідних політичних інституцій з метою її актуалізації, які б забезпечили спосіб взаємодії між індивідами за принципом рівної поваги. Засвідчено дуальність концепту гідності, який становить водночас основу і зміст прав

людини. Людська гідність як підґрунтя концепції прав людини втілює принцип взаємної та рівної поваги до людської особи. Поняття «гідність» є відкритим, будь-яке визначення людської гідності є частковим, а кожне наступне може лише розширювати та доповнювати його розуміння.

2. Феномен гідності досліджено в українських лексикографічних джерелах, укладених на основі писемних пам'яток XI–XVIII ст. Встановлено лексику, що відображала феномен гідності в українській культурі: *достояниє, достоинство, достоинство, уряд, достоиньи, годный, годень, поважность, повага, годность, годный вѣры, праведень, мановснїє, хвала, честь, маєстат, вельможность, слава, величєствїє*. Виокремлені слова слугували мовною формою вираження понять, що в загальному розмаїтті своїх смислів формували концепт гідності відповідно до контексту (релігійний, морально-етичний, юридичний) та соціокультурних періодів. З'ясовано, що слово «гідність» уперше фіксується в лексикографічних джерелах на початку XIX ст. Концептуалізація феномену гідності в українській соціально-правовій реальності XI–XVIII ст. (як трансформація ієрархічного та корпоративного понять честі в егалітарний правовий статус) відбувалася на засадах, подібних до засад європейського соціально-правового дискурсу.

3. Здійснено історико-філософську реконструкцію концепту гідності в західноєвропейській філософії, виокремлено основні сутнісні характеристики феномену відповідно до чотирьох соціокультурних контекстів, які в діячній репрезентують еволюцію феномену гідності – від елітарного до егалітарного статусу – та в синхронії характеризують специфіку людського буття і зумовлюють характер соціальної структури суспільства. Водночас запропоновано інтерпретації людської гідності згідно з контекстом, хоч і виникають в історичній послідовності, відображають чотири відмінні ціннісні світогляди, які можуть існувати паралельно і надалі актуальні на особистому рівні експлікації феномену гідності.

З'ясовано, що феномен гідності у греко-римській античності представлений поняттям «доброчесність» (ἀρετή), яке характеризує не лише людину, а й будь-яку річ з огляду на її довершений стан. Наголошено, що у Платона поняття «доброчесність» означає міру кращого, що служить взірцем для наслідування (ідея). Арістотель концентрує увагу на тому, що «гідність» (αξία) є видом доброчесності, яка постає в результаті привчання і яка не є вродженою. Водночас чеснота «величавість» (μεγαλόψυχος) містить синкретизм гідності (чеснота) та честі (τιμή), що зумовлює аристократичний характер феномену гідності, який є надбанням лише обраних людей. Встановлено, що вислів, який наближений до поняття «гідність людини» (dignam hominis) на підставі родової ознаки, вперше виявлено в Цицерона.

Гідність стосується чеснот, об'єднаних поняттям «decorum» (пристойне) й пов'язаних із почуттям міри та поваги до інших людей.

Розкрито теоцентричне розуміння гідності на ґрунті трансцендентної здатності пізнання Бога, що зумовлює універсальність поняття людської гідності. Відтак гідність постає онтологічним осердям людської особи як істоти, створеної за образом і подобою Божою, джерело – у трансцендентній причині. Однак універсальна теза щодо богоподібності людини не має егалітарних наслідків у суспільній ієрархічній структурі соціальних зав'язків.

З'ясовано, що гуманістична ідея людської гідності в добу Відродження втілюється у праці та діяльності громадянина, зумовлюючи цінність поцейбічного життя, вагомість та значимість людської діяльності, завдяки чому людина уподібнюється до Бога-творця. Ренесансний антропоцентризм не заперечує Бога, а в діалогічності стверджує особливі умови людського буття: а) людина сама собі причина, початок самовизначення й подальшого становлення; б) перевага людини – в її універсальності (людина як центр світу, в ній поєднане земне та божественне). Свобода волі є засадничим принципом людської гідності, що зумовлює сутність людини, яка щоразу долає власні межі. Обґрунтовано, що визначення людської гідності на підставі свободи волі (Піко) закладає підґрунтя для модерного концепту, як право на самовизначення.

Новітній час утверджує егалітарний концепт людської гідності, втілений у статусі громадянина національної держави. Універсалізм людської гідності ґрунтується на автономії волі людини як суб'єкта морального закону. І. Кант здійснює секулярне обґрунтування людської гідності. Доведено, що концепція гідності І. Канта в правовому вимірі: а) є статусною (гідність слугує правовим статусом громадянина, який має спадкові привілеї шляхти як вищого соціального стану); б) підносить усіх людей як членів суспільства до якісно нового становища (усі перебувають в однаковому вищому, незалежному та самостійному статусі).

4. Розкрито структуру феномену людської гідності і виокремлено три його засадничі аспекти: онтологічний, екзистенційний та інтерсуб'єктивний. Онтологічний аспект гідності втілює потенційну здатність особи до морального досвіду (секулярне обґрунтування) або виражає ідею богоподібності (релігійне обґрунтування) та виявляє себе в термінах поваги до людської особи. Екзистенційний аспект гідності конститує специфічне буття конкретної людини, актуалізуючи потенційну моральну здатність кожної людини як моральної особи, та виражає себе через самоповагу й усвідомлення власної гідності. Інтерсуб'єктивний аспект гідності відображає діалогічний характер людського буття та виявляє себе в взаємній повазі. На засадах власного розуміння індивід конститує свою особистість (або

ідентичність), однак, визнаючи гідність за іншою особою, він діє в суспільній перспективі універсальної значущості. Отже, людська гідність становить конститутивний принцип людської суб'єктності, що уможлиблює автентичне буття особи (екзистенційний аспект), визнання гідності за кожною особою (онтологічний аспект), потребу в інституційному опосередкуванні (інтерсуб'єктивний аспект) для об'єктивної актуалізації власної гідності.

5. Проаналізовано соціально-правовий вимір егалітарного концепту людської гідності. З'ясовано, що визначальними рисами морального та (діє)здатного суб'єкта є свобода та автономія, поєднані сферою відповідальності. У моральному статусі особу розглядають як здатну до морального досвіду, а в юридичному – як правоздатну особу, суб'єкт права. Визначення людської гідності як здатності виражає потенціал людської особистості із наступною потребою в її актуалізації. Тож питання людської гідності виявляє проблематичну пару «здатність – можливість», що зумовлює правовий вимір гідності, позаяк стосується об'єктивних умов її актуалізації.

Здійснено концептуалізацію феномену людської гідності, який постає трансцендентальною онтологічною сутністю людської особи та виявляється в егалітарному статусі правоздатного суб'єкта. Людська гідність як егалітарний концепт посідає домінуючу роль в політичних та соціальних рухах за права людини.

6. Розкрито практичну проблематику й обґрунтовано історичний зв'язок в утвердженні універсальних прав людини та правового статусу громадянина в модерній державі. Ототожнення громадянських прав із правами людини партикуляризують сферу значущості універсальних прав людини до певної спільноти – національної або ідеологічної, що підважує універсальність людської гідності. Зміст прав людини відображає потребу в захисті людської гідності саме в конкретних історичних обставинах, які мінливі, але актуальні для свого часу. Водночас статус громадянина втілює політичну сутність особи, який забезпечує політичними інструментами та егалітарним правовим статусом для суспільної актуалізації людської гідності в умовах конституційної демократії

7. Проаналізовано феномен гідності в сучасній українській дійсності. Соціально-правове значення гідності в дотриманні принципів конституційної демократії вимагає забезпечення трьох пріоритетів: права на життя, права голосу та права на протест. Відтак верховенство права гарантує умови формування соціальних зв'язків, керуючись принципом взаємної поваги у встановленні меж втручання держави у приватну сферу.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Продан Т. Проблема гідності в морально-етичних поглядах Цицерона // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Серія: Філософія. 2015. Вип. 754–755. С. 154–157.
2. Продан Т. Феномен людської гідності: від чесноти до прав людини // Практична філософія. Київ, 2016. Вип. 2 (60). С. 50–57.
3. Продан Т. Діалог відмінних світоглядів: у пошуках рівноваги // Практична філософія. Київ, 2016. Вип. 3 (61). С. 25–31.
4. Продан Т. Людська гідність між мораллю і правом // Вісник Львівського національного університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 9. С. 18–25.
5. Prodan T. Honor and Dignity in the Kyivan Rus Period // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Серія: Філософія. 2019. Вип. 811. С. 81–87.

*Наукова стаття в українському фаховому виданні,
що внесене до міжнародної наукометричної бази:*

6. Продан Т. Людська гідність в етико-правовому вченні І. Канта // Гуманітарні студії: зб. наук. праць. Київ, 2017. Вип. 30. С. 100–112.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Продан Т. Поняття гідності в етиці чеснот Аристотеля // Дні науки філософського факультету – 2015: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 21–22 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. Ч. 5. С. 37–39.
8. Продан Т. Марк Тулій Цицерон про гідність // Гуманітарно-наукове знання: дисциплінарні матриці: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 9–10 жовт. 2015 р.). Чернівці, 2015. С. 294–296.
9. Продан Т. Ідея людської гідності в тексті Томи Аквінського // Сума теології: тези звітної наук. конф. філософ. ф-ту ЛНУ ім. І. Франка (м. Львів, 2016 р.). Львів, 2016. С. 79–80.
10. Продан Т. Гідність як універсальний принцип прав людини // Дні науки філософського факультету – 2016: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 20–21 квіт. 2016 р.). Київ, 2016. Ч. 5. С. 52–53.

11. Продан Т. Проблема прав человека в интеркультурном взаимодействии // Диалог культур в эпоху глобальных рисков: материалы междунар. X наук.-теорет. семинара «Иновационные стратегии в современной социальной философии» (Минск, 17–18 трав. 2016 р.). Минск, 2016. Ч. 2. С. 114–117.

12. Продан Т. Гідність – моральна цінність чи соціальний статус? // Тези звітної конф. філософ. ф-ту ЛНУ ім. І. Франка (м. Львів, 2016 р.). Дрогобич, 2017. С. 104–106.

13. Продан Т. Ідея людської гідності як універсальна підстава морального дискурсу // Духовність. Культура. Виклики сьогодення: матеріали всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Львів, 21–22 квіт. 2017 р.). Львів, 2017. С. 163–166.

14. Продан Т. Людська гідність та гідність громадянина в теорії І. Канта // Дні науки філософського факультету – 2017: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 26 квіт. 2017 р.). Київ, 2017. Ч. 4. С. 41–43.

15. Продан Т. Комунікативний аспект людської гідності // Гуманітарно-наукове знання: комунікативні засади: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 6–7 жовт. 2017 р.). Чернівці, 2017. С. 219–224.

16. Продан Т. Щастя і людська гідність vs сильна економіка: ідеалізм чи нагальна практика // Щастя та цивілізаційний розвиток: матеріали наук.-практ. конф. (м. Львів, 14–15 лист. 2019 р.). Львів, 2019. С. 195–197.

17. Prodan T. Ivan Franko's liberal socialism: individual rights vs rights of a nation // International Scientific Conference "The Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2020", abstracts (Kyiv, Apr. 22–23, 2020): / Ed. board: A. Konverskyi [and oth.]. Kyiv, 2020. P. 288–289.

18. Продан Т. Соціально-правовий аспект гідності: закон vs свавілля // Антропологічні виміри філософських досліджень: матеріали ІХ міжнар. наук. конф. (ДНУЗТ ім. ак. В. Лазаряна, 16–17 квіт. 2020 р.). URL: http://conf-ampr.diit.edu.ua/AMPR_20/paper/view/21043/10922.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

19. Продан Т. Людська гідність та релігійна свобода в контексті постсекулярного діалогу // Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур: наук. щорічник. 2016. Вип. 19. С. 66–69.

АНОТАЦІЯ

Продан Т. П. Феномен людської гідності у соціально-правому дискурсі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – Соціальна філософія та філософія історії. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України. – Львів, 2020.

У дисертації здійснено комплексний аналіз феномену гідності у соціально-правому дискурсі. Розроблено й обґрунтовано теоретико-методологічні засади концептуалізації феномену гідності в егалітарний соціально-правовий концепт. Здійснено історико-філософську реконструкцію концепту гідності в західноєвропейській філософії відповідно до чотирьох соціокультурних контекстів, які репрезентують еволюцію феномену від елітарного до егалітарного статусу. Розкрито структуру феномену гідності у єдності трьох засадничих аспектів: онтологічному, екзистенційному та інтерсуб'єктивному. Обґрунтовано, що соціально-правовий вимір людської гідності інституалізується у конкретних правах у статусі громадянина. Відтак суспільна природа людини реалізується у праві голосу, за допомогою якого особа постає активним учасником соціально-правового дискурсу у виробленні смислів, які створюють спільну політико-правову дійсність.

Ключові слова: людська гідність, честь, чеснота, особа, повага, рівність, свобода, відповідальність, права людини, статус громадянина, право голосу.

АНОТАЦІЯ

Продан Т. П. Феномен достоїнства в соціально-правовому дискурсе. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – Социальная философия и философия истории. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Министерство образования и науки Украины. – Львов, 2020.

В диссертации осуществлен комплексный анализ феномена достоинства в социально-правовом дискурсе. Обоснованы теоретико-методологические предпосылки концептуализации феномена достоинства в эгалитарный социально-правовой концепт. Осуществлена историко-философская реконструкция концепта достоинства в западноевропейской философии согласно четырем социокультурным контекстам, которые

представляют эволюцию феномена от элитарного до правового статуса. Раскрыто структуру феномена достоинства в целостности трех аспектов: онтологическом, экзистенциальном и intersубъективном. Обосновано, что социально-правовой аспект человеческого достоинства институализируется в конкретных правах в статусе гражданина. Соответственно социальная природа человека реализуется в праве голоса, благодаря чему особа становится активным участником социально-правового дискурса в производстве смыслов, которые формируют общую политико-правовую реальность.

Ключевые слова: человеческое достоинство, честь, добродетель, особа, уважение, равенство, свобода, ответственность, права человека, статус гражданина, право голоса.

ABSTRACT

Prodan T. P. The phenomenon of human dignity in socio-legal discourse. – Manuscript.

The thesis for the Degree of Candidate in Philosophy, speciality 09.00.03. – Social Philosophy and Philosophy of History. – Ivan Franko National University of Lviv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Lviv, 2020.

The complex analysis of the phenomenon of dignity has been carried out in the thesis. Theoretical and methodological bases of the phenomenon of dignity conceptualization into the egalitarian socio-legal concept have been elaborated and substantiated, as well as the regularities and factors that contributed to its formation have been singled out. The historical and philosophical reconstruction of the concept of dignity in Western European philosophy has been carried out. There have been identified the essential characteristics of the phenomenon, in accordance with four social and cultural contexts, which in their diachrony represent the evolution of the phenomenon of dignity from elitist to egalitarian status, while in synchrony they characterize the specifics of human existence and determine the social structure of a society. At the same time, interpretations of human dignity according to the context have been laid down, which, although arising in historical sequence, reflect four different worldviews of values that may exist simultaneously and continue to be relevant at the personal level of the phenomenon of dignity explication.

The structure of the phenomenon of dignity has been revealed in the unity of three basic aspects: ontological, existential and intersubjective. The human dignity is the basis of human subjectivity, which enables the authentic existence of a person (existential aspect), the recognition of dignity of each person (ontological

aspect), the need for institutional mediation (intersubjective aspect) for the objective actualization of one's own dignity.

The socio-legal dimension of the egalitarian concept of human dignity has been analyzed. It has been found out that the defining features of a moral subject capable of the act are freedom and autonomy, them being embodied in responsibility. In moral status, a person is considered able to get moral experience, meanwhile, in legal status, a person is regarded as a capable legal entity, a subject of law. The issue of human dignity reveals a problematic twain of “capability – opportunity” determining the legal dimension of dignity, as it relates to the objective conditions of its actualization. There has been accomplished conceptualization of the phenomenon of human dignity, which appears as a transcendental ontological basis of a person, and is manifested in the egalitarian status of a legal entity. Human dignity as the egalitarian concept occupies a dominant position in political and social human rights movements.

The practical issues have been revealed, as well as the historical connection in the assertion of the universal human rights and the legal status of a citizen in a modern state has been substantiated. The emphasis is placed on the dualism of *human being* and *citizen*, which explicitly distinguishes between two types of human existence: natural and universal one (a person as a representative of the humankind), and national (belonging to a particular political community). It has been proved that in the historical reality the human rights as natural rights rather depend on civil rights than determine the latter. Unification of the civil rights and the human rights particulates the sphere of significance to a certain community, either national or ideological, which undermines the universality of the human dignity. The content of the human rights reflect the need to protect human dignity in specific historical circumstances that are changing, but contextually relevant. The status of a citizen embodies the political entity that provides the person with political instruments and egalitarian legal status for the social actualization of the human dignity under the conditions of a constitutional democracy.

The suggested socio-legal concept of dignity is based on the recognition of the egalitarian individual status for each person. The phenomenon of dignity as an activity and content structure of a person's consciousness determines the meaning and constitutive capability of the person to develop his or her own *raison d'être*. The intersubjectivity of the phenomenon of dignity serves as the basics of a person as a social being, based on the capability to take responsibility. The intersubjective principles of the human dignity, responsibility and speech, which are the ontological foundations of an individual as the social being, and determine the anthropological basis of the socio-legal discourse, have been emphasized. The mutual recognition of dignity from the viewpoint of intersubjectivity has been

substantiated. It is realized in a mutually unbiased attitude of citizens, as supported with the mediating function of social institutions.

It has been substantiated that the socio-legal dimension of the human dignity is institutionalized in the status of a citizen's specific rights. Meanwhile, the moral universalism of the egalitarian concept of dignity balances the particularism of a citizen's status, which justify the value of the unique and irreplaceable human being. Thus, the social nature of a person is realized in the right to vote, by means of which the person becomes an active participant in the socio-legal discourse on the development of meanings that create a common political and legal reality.

Key words: human dignity, dignitas, decorum, *αξία*, honor, virtue, person, respect, equality, freedom, responsibility, human rights, capability, citizen status, the right to vote.

Підписано до друку 27.08.20
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Зам. №27/08-1
Ум. друк. арк. 0,9
Наклад 100 прим.

Видавництво “Галич-Прес”
Видавець ФОП Король І.В.
м. Львів, вул. Гнатюка, 17
Ел. пошта: lvivprint@ukr.net. Тел. 096-59-88-924
Свідоцтво ДК №5353 від 24.05.2017 р.